

קושטא דמילתא

ירחון ישיבתי לתורת רבני ספרד

גליון י' חודש ניסן

אתן שנת

"בַּנְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בֵּית יַעֲקֹב מַעֲמָם לַעֲזָרָה"
לפ"ק

פה

ישיבת הר עציון יב"ץ

תוכן העניינים

- פיוט לפסח לראב"ע • נשים בתענית בכורות –
- יהושע פסח ציגלר • מדברי רבותינו על דרשת רבן
- גמליאל • תשלומין להגדה של פסח – נעם נחמיה
- פרנקל • פיוט לפסח לריה"ל • בענין חמץ בדבר
- שיש לו מתירין – גילעד רייף • ליקוט למימונה
- פתיחה לדרוש לשבת הגדול מהרב היר"ח

נשים בתענית בכורות

יהושע פסח ציגלר

מבוא:

מסוימות שנהגו כך: מרן החב"ב¹, בספרו "פסח מעובין" (פסח מעובין, מא) מביא שנהגו בכורות נקבות להתענות, וכן בשאלוניקי המנהג במשך דורות היה שבכורות נקבות מתענות כמ"ש מהר"י מלכו בשלחן גבוה. וכן העיד רבי אהרן בן שמעון² בספר נהר מצרים (או"ח הלכות פסח אות יז) שבמצרים נהגו נקבות להתענות, וכן מנהג חלק מקהילות מרוקו (מנהגי ק"ק דברו, עמ' 61). מאידך, אין זה מנהג רוב הקהילות כיום, כמו שכתב מרן הרב עובדיה (יהודה) דעת

בערב פסח נוהגים הבכורים להתענות 'תענית בכורות', ולרוב נוהגים להיפטר מהתענית ע"י השתתפות בסעודת מצווה. הסכמת רוב הפוסקים היא כי תענית בכורות נקבעה זכר לנס שניצלו בכורי ישראל במכת בכורות³. מאמר זה יעסוק בחילוקי המנהגים בענין תענית נשים בכורות. מרן, בש"ע, מביא בשם יש אומרים דעה שנקבות בכורות מתענות⁴, וכן מצינו בקהילות

א ראו טור או"ח תע. ויש לציין כי בגבולות סיבה זו ישנן מספר וריאציות, ולהרחבה ראו ילקוט יוסף פסח, סימן תע. כמו כן, ישנם הסברים החולקים על כך, אך לשם מאמר זה נצא מנקודת הנחה כי תענית בכורות היא זכר לנס. אציין בקצרה שאחד ההסברים הידועים לתענית הוא שהבכורות מתענים מכיוון שהפסידו חלקם בעבודת המקדש בחטא העגל. אך גם למי שסובר כך נראה שעניין זה בא יחד עם זכר לנס (מעין שני דינים) כפי שמשמע לדוגמה משו"ת טוב עין (סימן יח), וכן נראה מהעובדה שבכור כהן מתענה, ואכמ"ל.

ב כל הפניה סתמית במאמר זה לטוש"ע או לספרים על סדר הטור היא לאו"ח סימן תע, אלא אם יצוין אחרת.

ג הרב חיים בן ישראל **בבבנשתי** (החב"ב) נולד בשנת ה'שס"ג (1603) בקושטא. כיהן ברבנות העיר אזמיר יחד עם הרב אהרן לפפא. חיבר מספר ספרים ובראשם החיבורים היסודיים כנסת הגדולה ושיירי כנסת הגדולה על הטור והבית יוסף. נלב"ע באזמיר ב"ט באלול ה'תל"ג (1673).

ד **רבי רפאל אהרן בן שמעון** היה הרב ונשיא בית הדין של קהיר בסוף המאה ה-י"ט ותחילת המאה ה-כ'. הוא נולד במרוקו ועבר בין תפקידים רבים ולבסוף הגיע להיות רבה של קהיר ומנהיג יהודי מצרים במשך שלושה עשורים. לאחר מכן עלה לארץ וחי בתל אביב עד למותו. כתב מספר ספרים ובין ספריו החשובים נמצא ספר מנהגי קהילת מצרים נהר מצרים הוא נפטר בתל אביב ובין מספידיו היה הראי"ה קוק, נלב"ע ב" בחשון ה'תרפ"ט (1928).

ואין מתענין עד שיעבור ניסן אלא הבכורות שמתענין בערב הפסח. (פכ"א, ה"ג)

נראה כי מסכת סופרים מהריגה את תענית בכורות מהאיסור להתענות בניסן הנדון קודם לכן. לכאורה האמירה היא: "אלא הבכורות [המסויימים שנוהגים] שמתענים בערב פסח [ויכולים להתענות]". וכן נראה שהמנהג לא היה רווח בתקופת הגאונים! אמנם ניתן לקרוא מקור זה גם כך שהמנהג הוא שהבכורים מתענים ונפסק כך, וכן גרסת הראב"ה היא "הבכורות מתענין בערב הפסח", בלי האות שי"ן בתחילת המילה "מתענין". אך נראה כי מציאותית לא נהגו כך עד לשלב מאוחר בהרבה.

גם הראב"ה כותב ביחס לתוקף המנהג להתענות בתענית בכורות בלשון: "והנהגין להתענות", ומכך נראה שלא כולם קיבלו על עצמם את התענית. וכן, הסמ"ג (מ"ע מ) מזכיר את הירושלמי וכותב "ומכאן סמך לאותן בכורות שמתענים בערב פסח". לעומת זאת, הרי"ד (בן דורו של הראב"ה), טוען כי "נהגין עכשיו בכל קהלות המערב [להתענות, יפ"צ]". אך המאירי כתב (פסחים קז ע"ב) "וכן נוהגים בקצת מקומות באשכנז ובצרפת".

על כן, נראה כי דין זה לא נהג בזמן זה בקהילות ספרד, ולכן לא פסקו אותו הרי"ף, הרמב"ם ושאר ראשוני ספרד, למרות שהם ככל הנראה הכירו את המנהג. ונראה

ח"ג, (כה) וכן עמא דבר. נביא את תשובות רבותינו על השאלה האם על נקבות בכורות [להלן: נק"ב] להתענות תענית זו ונדון בטעמיהם.

על מנת לפתוח את הדיון בנושא נק"ב עלינו לסקור את המנהג הכללי של תענית בכורות. נציג בקצרה את הידוע לנו על המנהג מתוך ספרי רבותינו, ונדון בסוגיה בתלמוד הירושלמי שהיא לכאורה המקור הקדום ביותר של המנהג. לאחר מכן, נסקור את השיטות השונות בדבר חיוב ופטור נשים ממנהג תענית בכורות. נסקור בקצרה את שיטת המהרי"ל השנויה במחלוקת, המובאת בפסיקת מור"ם (הרמ"א) בה כתוב לאחר הפסק בסוגריים "מהרי"ל" ואיזכור זה שנוי במחלוקת. ולבסוף נסקור את שיטתו של מרן החיד"א ואת ההבנות השונות בה.

חלק ראשון – מקור המנהג:

התקבלות המנהג:

ראשית, חשוב לציין כי הרי"ף והרמב"ם כלל לא פסקו מנהג זה להלכה. מנהג תענית בכורות מופיע לראשונה, לכאורה, בסוגיה בירושלמי. מסקנת הסוגיה שנויה במחלוקת, ונדון בסוגיה בהרחבה בהמשך. המקור הראשון בו מנהג זה מוזכר בוודאות הוא במסכת סופרים:

לפיכך אין אומרים תחנונים כל ימי ניסן

ה נציין בשלב זה שהתענית נפסקה בספרי ההלכה באופן נרחב החל מהמאה ה-י"ד.

ו חיבור מתקופת הגאונים.

ז יש לציין כי ישנן קהילות שבכלל לא קיבלו עליהן את המנהג בשום שלב, אך אלה מיעוט.

ח ראב"ה, סדר ליל פסח, סי' תקכה. חי בתחילת המאה ה-י"ג.

ט תוספות רי"ד מהדורה תליתאה פסחים קח ע"א ד"ה לא רב ששת.

י ראו לדוגמה: מלחמות ה' פסחים טו ע"ב.

כך הרי שאבא שלו גם כן היה נוהג כך. לאחר מכן (אולי בעקבות כך) רב תנחומא מסביר כי הסיבה בגללה רבי לא אכל היא שהוא היה איסטנים ואם היה אוכל בבוקר לא היה לו תיאבון בערב. ראשונים ואחרונים התלבטו במסקנת הסוגיה בירושלמי, ואציג את השיטות המרכזיות:

1. הראב"ה (ראב"ה, סדר ליל פסח, תקבה; וכן הפרי חדש) סובר כי הירושלמי מקבל למסקנה את התירוץ כי רבי נמנע מלאכול משום היותו איסטנים, ואילו עובדת היותו בכור איננה רלוונטית. כנראה שמסקנה זאת נובעת מהדחיה של רבי מנא את ההו"א משום שאם רבי היה נוהג כך וודאי שגם אביו, רבי יונה, היה נוהג כך. ולאחר הדחיה הירושלמי מביא סיבה אלטרנטיבית לאחר שהראשונה נדחתה. הראב"ה טוען כי הירושלמי חולק למסקנה על מסכת סופרים ולפיו אין מתענים כלל בער"פ.³⁸⁶

במבט ראשון, מסקנתו קצת לא מובנת שהרי גם אם רבי לא אכל כי היה איסטנים, הרי שהירושלמי לא חולק על המנהג, אלא רק מסביר מציאותית את טעמו של רבי שלא אכל. ברור מהירושלמי שקיים מנהג כזה, ולא מפורשת מחלוקת על עצם המנהג, אלא על מנהגו של רבי. נראה שהראב"ה הבין כי ההו"א שרבי בכור והתענה תענית בכורות הועלתה בירושלמי לא כהו"א סתם, אלא ע"מ לדחות אותה ואת משמעויותיה,

שהמנהג בקהילות אירופאיות התקבל לכל המאוחר באמצע המאה ה-י"ד.³⁸⁷ דין תענית בכורות נפסק להלכה בטור ובש"ע, ואז התקבל ברוב קהילות ישראל.

שיטת הירושלמי:

הירושלמי מזכיר את תענית בכורות, ונחלקו רבותינו במסקנת הסוגיה. נראה כי הסוגיה בירושלמי חשובה מאוד לרבותינו, וזאת מכיוון שהירושלמי סמכותי יותר להלכה מ"ספר היצוני" כפי שכותב הרב יד מלאכ"י (כללי שני התלמודים, יב). ישנן הבנות רבות בסוגיה זו, ולדעתי מסקנה מהותית אחת עולה מכולן. נציג את הסוגיה ואת ההבנות המרכזיות בה.

הירושלמי (פסחים פ"י ה"א) מספר על רבי, שלא היה אוכל בערב פסח לא חמץ ולא מצה. הגמרא מעלה הו"א שנדחית מיד (לא חשובה לענייננו), ולאחר מכן עונה תשובה נוספת – רבי לא היה אוכל "בגין דהוה בכור". כל המפרשים מסבירים כי רבי התענה תענית בכורות. הירושלמי ממשיך:

אמר רבי מנא: רבי יונה אבא הוה בכור והוה אכיל. אמר רב תנחומא לא מן הדא אלא מן הדא: ר' איסתניס הוה - כד אכיל ביממא לא הוה אכיל ברמשא, ולמא לא הוה אכיל הכא ביממא כדי שיכנס לשבת [למצה] בתאווה.

כלומר, רבי מנא טוען כי אם רבי היה נוהג

יא למסקנה דומה הגיע דניאל גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, עמ' 384-386.

יב **הרב מלאכי הכהן** היה רב העיר ליוורנו באמצע המאה ה-י"ח. שקד בהוצאת ספרי רבו רבי יוסף אירגאס, ובעצמו כתב מספר ספרים שהמוכר שבהם הוא ספר יד מלאכי, שהוא אנציקלופדיה לכללי התלמוד ולכללי הפוסקים. נלב"ע בכ"א במרחשון ה'תקל"ב (1771).

יג כך נראה גם בספר הרוקח (סימן ער).

פסח לפי שהיה בכור. (משנה למלך הלכות כלי המקדש ו, ט)

לכאורה הבנתו בירושלמי תמוהה, שהרי בריהמא דשמעתתא, קשה להבין שמסקנת הסוגיה היא שרבי לא אכל מפני שהיה בכור. וניתן להסביר ע"פ הבנתו של קרבן העדה שמבוססת על שינוי הגרסא בירושלמי.¹⁷ בירושלמי שלפנינו כתוב כי רבי הוא איסטנים ולכן כשהוא היה אוכל בבוקר הוא לא היה אוכל בערב ומשום כך הוא לא אכל בער"פ. קרבן העדה גורס: "ולכך לא היה אכיל ביממא כדי שיכנוס למצה לתיאבון" (ר"ה ה"ג). ושם בשיירי הקרבן הוא מסביר את משמעות שינוי הגרסא:

ואפשר לפרש דה"ק אס"ד דטעמא דר' לא היה אלא משום דהוה איסטניס היה לו לאכול מעט ביממא כדי שלא יכנוס לשבת כשהוא מעונה אלא ודאי דטעמיה משום דהיה בכור והיה משלים התענית. (שיירי הקרבן פסחים, י, א, ב)

כלומר ע"פ קרבן העדה, מסקנת הירושלמי היא שרבי לא אכל מפני שהיה בכור, שהרי אם לא היה אוכל מכיוון שהיה איסטנים הוא היה אוכל מעט כדי שלא יכנס לחג מעונה, כמו שהוא נהוג בערב שבת. כך שבהכרח

רוצה לומר את המנהג בכלל. כלומר, הסוגיה בירושלמי בנויה כך שמטרתה לדחות את המנהג של תענית בכורות.

2. המסקנה המקובלת יותר בהבנת הירושלמי, המופיעה לדוגמה בתרד"ד (ח"א קכו) וברישב"א (פסחים נ ע"א ד"ה ההולך), היא שישנה מחלוקת אמוראים מפני מה לא אכל רבי – סתם גמרא"ד מול רבי מנא (ע"פ הנהגת אביו, רבי יונה) ורבי תנחומא.¹⁸

רבי חיים בר שמואל, תלמיד הרשב"א, כותב בספרו צרור חיים (בסוף דיני לישא) "ונוהגין הבכורות להתענות... אבל בירושלמי רב פלוני היה אומר שהיה בכור והיה אוכל, כלומר שאין זו חובה אלא כרצון איש ואיש". כלומר, היו אמוראים שלא התענו, ומשם מסיקים שאין חובה להתענות.

3. ההבנה השלישית היא שמסקנת הירושלמי היא שרבי לא היה אוכל בגלל תענית בכורות. מסקנה זו עולה בקרבן העדה שם ובמשנה למלך.¹⁹ וז"ל הרב משנה למלך:

וממה שהבכורות מתעניין לא קשה שאפשר דתענית זה היא תקנה קדומה והכי איתא במסכת סופרים ובירושלמי איתא ריש פרק ערבי פסחים שרבי היה מתענה ערב

יד יכול להיות שמדובר ברבי סימון שנזכר קודם בירושלמי ולא בסתם גמרא.
טו כמו כן, לרמב"ן ולר"ן היתה גרסה אחרת (שניהם על ר"ף פסחים טו ע"ב) בה משנים את מימרת רבי מנא, כך שהוא אומר שאביו רבי יונה היה בכור ולא היה אוכל. כלומר שרבי מנא נותן חיזוק לתענית בכורות, וכך נראה שהמנהג הזה מקובל יותר. ובכל זאת המסקנה איננה משתנה, שהרי עדיין השאלה אם רבי נהג כך נשארת במחלוקת אמוראים.

טז **הרב יהודה רוזאניס** (הרב משנה למלך) היה דיין ופוסק בקושטא בסוף המאה ה-17 ובתחילת המאה ה-18. המשנ"ל לא פרסם ספרים בחייו, אך לאחר מותו פורסמו כתביו והמוכרים ביניהם, הפירוש החשוב על הרמב"ם, משנה למלך, ודרשותיו, פרשת דרכים. נלב"ע בניסן ה'תפ"ז (1727).

יז אמנם קצת דוחק להסביר את המשנה למלך ע"פ גרסת קרבן העדה.

זה לא התקבל כפי שהסקנו.^{2א} לאחר שלוש הסתייגויות אלה נראה לכל הדעות שמנהג זה היה קיים, אך ודאי לא היה מקובל.

חלק שני – נקבה בכורה:

תענית בכורות, כאמור, נקבעה זכר לנס שניצלו הבכורים הישראלים במכת בכורות.^{2ב} לאור זאת, נראה כי השאלה: "האם גם על בכורות נקבות להתענות?", קשורה לשאלה האם נק"ב מצריות גם כן ניצלו ממכת בכורות. ספר האגודה קבע שאכן בכורות צריכות להתענות, והוא מבסס את דבריו על המדרש בשמות רבה (יח, ג):

ובמסכת סופרים יש: אין מתענין בניסן אלא הבכורות בערב פסח ואפילו נקיבות כדאמרין במדרש בתיא בת פרעה היתה ראויה למות ולולי זכות משה. (ספר האגודה, ערבי פסחים, צא)

בעקבות זאת, דין זה מובא בשלחן ערוך, וז"ל:

הוא לא אכל כלל מפני שהיה בכור.³

לסיכום, מצאנו שלוש דרכים להבין את הסוגיה בירושלמי. א. מסקנת הירושלמי היא שרבי היה איסטנים ולכן לא אכל. (ראבי"ה ופר"ח) ב. ישנה מחלוקת אמוראים מה הסיבה לכך שרבי לא אכל, אם מכיוון שהיה איסטנים או כיוון שהיה בכור והתענה תענית בכורות. (תרה"ד וריטב"א) ג. מסקנת הירושלמי היא שרבי לא היה אוכל כי היה בכור והתענה תענית בכורות (קרנן העדה ומל"מ).

לענ"ד, ע"פ כל אחת מההבנות, אפילו ע"פ המסקנה שרבי איסטנים היה, נראה מהירוש' שמנהג זה היה קיים כבר בתקופת רבי.^{3ב} כמו כן, אפילו לפי הגישה של קרנן העדה, שאכן מסקנת הירושלמי היא שרבי היה מתענה תענית בכורות, עדיין ברור שמנהג זה לא היה מקובל. זאת משום שהייתה הו"א שרבי בכלל לא התענה, ורבי יונה בוודאי לא התענה כלל. כמו כן, נראה שגם אם רבי התענה בער"פ מהסיבה שהיה בכור, יתכן שהחמיר על עצמו, שהרי מנהג

יח נראה כך גם מהמאירי (פסחים קז ע"ב) שכותב "ובתלמוד המערב, ובמסכת סופרים, מצריכים מצד אחר לבכורות התענות בערבי פסחים לזכר מכת בכורות ותשועת בכורי ישראל". וכן נראה שבפירוש הדברי חן על המשנה תורה (סוכה ו, ז) הוא מגיע למסקנה דומה בירושלמי: "ומסתפק בירושלמי טעמא מאי אי משום שהי' בכור או משום איסטנים... יש לפשוט דע"כ משום בכור דאי משום איסטנים ה"ל לצום כן בערב סוכות כדי לאכול כזית פת בסוכה לתיאבון".

יט בגרסה שהייתה לפני הרי"ד המחלוקת הייתה לגבי רב ששת ולא רבי (אולי הגרסה הושפעה מאימרה באותו נושא על רב ששת בפסחים קח ע"א ושם המסקנה הייתה שלרב ששת דין שונה מפני שהיה איסטנים).

כ הייתה לי הו"א לפקפק באזכור של תענית בכורות, אך לא מצאתי הסבר אחר לירושלמי. כא וכן כתב הרב ישועות יעקב (או"ח תע, סק"ב) כי רבי ודאי החמיר על עצמו. ואולי לכך התכוון המהרי"ל בשם מהר"ש (ספר המהרי"ל הל' ע"פ, ו) שמביא את מחלוקת הירושלמי מדוע רבי לא אכל וכותב: "ולא כיון נהגין חסידים ראשונים להתענות בע"פ", כלומר רק החסידים מתענים כהחמרה. כב ראו הערה א.

"אין למידין לא מן ההלכות ולא מן ההגדות ולא מן התוספות אלא מן התלמוד". הצעה זו נכנסת לנושאים רחבים (כמו לימוד ממדרש אגדה ודיני מנהגים) והיא ראויה למאמר בפני עצמה, ואכמ"ל.

2. אף הן היו באותו הנס:

אמנם נשים אינן חייבות במצוות עשה שהזמן גרמן, אך ק"ל כריב"ל לגבי ארבע כוסות, קריאת מגילה ונר חנוכה שנשים חייבות מפני ש-"אף הן היו באותו הנס" (פסחים ק"ז ע"ב, מגילה ד ע"א ושבת כג ע"א) למרות שהן מצוות עשה שהזמן גרמן. ישנה מחלוקת לגבי משמעות המשפט "אף הן היו באותו הנס".¹ למחלוקת צדדים רבים ולכאורה ע"פ חלק מהשיטות נשים לא יהיו חייבות בתענית בכורות. ואכמ"ל. וכעת עמד קנה במקומו ועוד חזון למועד.

3. אין לנקבה מעמד "בכור":

התשובה השלישית מופיעה בביאור הגר"א (תע"ס"ד) על הש"ע, ובעקבותיו במשנ"ב (שם ס"ד) ובערוה"ש (שם, ג). הטענה היא שלמרות שכל הבכורים מתו במכת בכורות, אין בכור מאב, בכור מאם ונקבה בכורה, אין מעמד מיוחד בתורה לנקבה בכורה. בכור מאב ובכור מאם יש בהם קדושת בכור – בכור מאב קדוש לנחלה ובכור מאם קדוש לכהן (פטר רחם). כלשון הגר"א: "דהתורה לא נתנה קדושת בכורות לנקיבה". המשנ"ב הביא את אותה הלשון והוסיף את המילים "לשום דבר", מדיוקן של המשנ"ב מבוארת

הבכורות מתעניין בערב פסח בין בכור מאב בין בכור מאם. ויש מי שאומר שאפילו נקבה בכורה מתענה. (ואין המנהג כן) (מהרי"ל²).

מרן מביא דעה זו בשם 'יש אומרים' ונראה שמור"ם בהנה דחה אותה. יש לשאול למה נדחה ע"י מור"ם ואולי גם ע"י מרן.³ אציג שש תשובות לשאלה זו, מתוך התשובות הרבות שניתנו לעניין זה.⁴ ע"פ שלוש התשובות הראשונות השאלה כלל אינה מתחילה, וזאת מכיוון שיש בטענה בעיה מהותית. לאחר מכן, אציג שתי תשובות שתשובתן נובעת מתוך מדרש נוסף, ואסיים בדעת הראב"ה שלא מחמירים עד כדי כך במנהג. גישתו יכולה להתפרש למספר כיוונים, אציג שניים מהם. לאחר מכן נעסוק בפסק המהרי"ל וברעת מרן החיד"א.

א. בעיה קודמת מהותית:

הכיוון הראשון הוא להסביר כי נק"ב אינן מתענות משום שיש בעיה מהותית עם מש"כ האגודה. לפי גישה זו אין סיבה להתייחס למדרש כי ישנה בעיה קודמת שבגללה א"א לטעון שנק"ב מתענות.

1. לא פוסקים ממדרש אגדה:

ניתן להציע שהסיבה בגללה נק"ב אינן מתענות היא שלא פוסקים הלכה ממדרש אגדה. כך עולה בירושלמי פאה (פ"ב ה"ד) שם מובאת מימרא של רבי זעירא בשם שמואל

כג. כאמור, שיטת המהרי"ל תידון בנפרד.

כד. וכן פסקו (שלא מתענות) המשנ"ב, ערוה"ש והרב עובדיה (יחזקאל דעת ח"ג כה - אמנם הסתייג בסוף התשובה, ובסוף המאמר נדון בתשובה זו).

כה. כגון בספר יפה ללב לר' יצחק פאלאגי חלק ט סימן תע.

כו. שורש המחלוקת מופיע במגילה ד ע"ב תוד"ה "אף הן".

והקב"ה הצילם. אך, זוהי רק הסיבה בגללה יש הו"א שהיו אמורות להתענות, ובפועל, בגלל שהפורמליזם ההלכתי הפקיע מנק"ב את מעמד בכור אין פועלים ע"פ ההגיון של הסיפור אלא ע"פ ההגדרה הטכנית.

ב. הוכחה ממדרש נוסף:

הגישה השניה סוברת כי הסיבה בגללה נקבות בכורות אינן צריכות להתענות היא משום שיש מדרש נוסף. המדרש הנוסף מתפקד, ביחס למדרש שמביא האגודה, באופן שונה מהותית בשתי התשובות האלה, בתשובה הראשונה היא סותרת את המדרש המקורי ובתשובה השניה היא תומכת ומוסיפה.

1. סתירה בין מדרשים:

התשובה הרביעית היא תשובתו של ר' שמואל שטראשון. לדעת הרש"ש הקביעה כי מהמדרש מוכח שגם נק"ב מתו במצרים אינה מוחלטת ויש מחלוקת מדרשים אם נקבות מתו במכת בכורות. ע"פ מחלוקת המדרשים מסביר הרש"ש את המנהג במקומו שנק"ב לא נהגו להתענות בער"פ. כלומר הוא הביא תירוץ לכך שמציאותית לא נהגו במקום מגורו שנק"ב מתענות. יש לדון בהבנתו את המדרש, והאם באמת נאמר במדרש כי נקבות לא מתו, זה לשון המדרש:

"שה תמים זכר בן שנה" (שמות יב, ה): שה בשביל א-להים יראה לו השה וגו' (בראשית כב, ח). תמים לשמו של הקדוש ברוך הוא שנאמר הצור תמים פעלו (דברים לב, ד). זכר שהוא הורג כל בכוריהם של מצרים וחס על בכוריהם של ישראל. (שמות רבה טו, יב)

דעת הגר"א – אין משמעות להיות הנקבה בכורה לפי התורה. ערוה"ש מדויק:

דכל מי ששם בכור עליו, או בכור לנחלה כמו מאב או בכור לכהן כמו בכור לאם מתענה... ויש מי שאומר שאף נקבה בכורה מתענית, שהרי וודאי במצרים גם הן נהרגו במכות בכורות... ומכל מקום אין המנהג כן, מטעם דבנקבות לא צוה הקדוש ברוך הוא לקדשן. רק הזכרים.

לדבריו, אין על נק"ב שם בכור בתורה. ועל כן, אין נק"ב צריכות להתענות מפני שאין משמעות למושג נקבה בכורה על פי התורה. על שיטה זו עולה שאלה, אם אין שם בכור בנקבות, ממה ניצלו? הרי לנשים מצריות בכורות היה מעמד בכור, ולישראליות לא היה מעמד בכור. כך שגם אם מתו נק"ב מצריות, בכל מקרה לא ניצלו ממכה זו נק"ב ישראליות. זאת משום שאין קטגוריה כזו 'נקבות בכורות' בעם ישראל. הן לכאורה לא היו מתות בכל מקרה בלי ההצלה של הקב"ה, ומשום שהתענית היא כנגד ההצלה שלהם ממכת בכורות, והן לא ניצלו – אז למה שתהיה הו"א שהן תתענה? ניתן לומר כי זו אכן המסקנה, שהן לא מתענות מכיוון שלא ניצלו מהמכה שהייתה אמורה לפגוע גם בהן. מצד שני, ניתן לומר שזו לא דעתם של הגר"א והפוסקים בעקבותיו (ונראה מלשונם שאינם הולכים בכיוון זה), אלא קרושת בכורות ניתנה רק במתן תורה כפי שברור מדברי הגר"א: "דהתורה לא נתנה". עד שהתורה לא ניתנה לא היה הבדל במעמד בין בכור וזכר לבין בכור נקבה, ובכל מקרה גם זכרים וגם נקבות היו אמורים למות במכת בכורות

המדרש הראשון, אלא מוסיף עליו. ר' אלעזר רוקח בספרו 'מעשה רוקח' (על מסכת בכורות) שואל את שאלתנו, למה רק זכרים מתענים שהרי גם נק"ב מתו במכת בכורות, ומקשר אותה לשאלה מדוע ציוותה התורה לפדות רק בכור זכר. וכך ענה:

טען שר של מצריים "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי ע"ז", ובכורי ישראל בכלל, אם כן גם הם היו ראויין ללקות כמו המצריים, לכך טעונין פדיון ותענית על שהציל אותם הקב"ה בחסדו. מה שאין כן הנקבות דאינן בטוה "בזכות נשים צדקניות שבאותו הדור נאלו", ואם כן הדין נותן שלא ילקו, לכך אינם צריכין לא פדיון ולא תענית. זה פשוט. (מסכת בכורות)

כלומר, גם זכרים וגם נק"ב מתו במכת בכורות כמו שמצאנו במדרש. אך רק הגברים הישראליים ניצלו למרות שלא היו ראויים. הנקבות לעומת זאת, היו ראויים להצלה משום שהן היו צדקניות. רק הזכרים הבכורים הם שנפדו למרות שלא היו זכאים לגאולה. מכיוון שתענית בכורות נתקנה כנגד הנס שניצלו הבכורות למרות שלא היו ראויים לכך, הנקבות שהיו ראויים לגאולה אינן צריכות להתענות. ומתוך כך, רק הזכרים הבכורים הם שקדושים לכהן ורק הם מתענים בתענית בכורות.

המעשה רוקח ממשיך ומסביר את הפסוק על פדיון הבן "והיה כי ישאלך בנך

הרש"ש (על שמ"ר טו, יב) הבין מהלימוד על המילה "זכר" שנהרגו בכורים וזכרים בלבד, ועל כן קרבן פסח צריך להיות מזכר דווקא. וממילא מובנת הסיבה בנינה לא נהגו הבכורות הנקבות לצום, הרי המדרש מסביר שרק זכרים מתו.

לפי הסבר זה הדרשה קצת לא מובנת – מה הוא לשון "זכר שהוא הורג". המדרש דורש על כל פרט בקרבן הפסח כנגד מה הוא (תמים) כנגד שמו של הקב"ה). כשהמדרש דורש כך הוא משתמש בלשון שמשמעה כנגד – "בשביל" וכן "ל-". המדרש מביא פה דרשה אחרת על "זכר" שהרי נאמר "זכר שהרג". הדרשה, להבנתי, היא שמביאים שה זכר מפני שה' זכר (לשון זכירה) את בכורי ישראל והצילם. כלומר, המדרש דורש מכפל המשמעות שבמילה "זכר" (male ו-remember) שקרבן פסח הוא זכר כנגד זכירת ה' את בכורי ישראל וחם עליהם. וכן מצאתי בפירושו של המהר"ש יפה, יפה תואר:¹²

דרש זכר לשון זכירה שבא זכר בכורי ישראל לפנינו לטובה. אבל לא זכר ממש רמז לבכורות שגם בנקבות הבכורות היתה המכה וכמ"ש ז"ל שבתיה בת פרעה בכורה היתה וניצלה בזכות משה. (יפה תואר שמ"ר טו, יב)

2. בזכות נשים צדקניות:

התשובה החמישית גם היא נסמכת על מדרש אחר, אלא שהוא אינו סותר את

כז הרב שמואל יפה אשכנזי (מהר"ש יפה) היה מרבני קושטא במאה ה-ט"ז. לצד חיבורו הגדול על מדרש רבה – יפה תואר, חיבר גם פירושים למדרש רבה על המגילות – יפה ענף ויפה קול, וכן פירוש על אגדות הירושלמי – יפה מראה. דרשותיו נדפסו לאחר פטירתו בספר יפה עינים. נלב"ע בשנת ה'שנ"ה (1595).

כמו כן, ניתן לתרץ כערוה"ש (נראה שע"פ הרמב"ן בשמות יב, ל):

ונראה לי הטעם משום דהקדוש ברוך הוא קידש "מבכור אדם ועד בכור בהמה", ובבהמה לא שייך רק "פטר רחם" כמובן. ולכן גם באדם לא נתקדש רק הפטר רחם. (ערוה"ש תע אות ב)

ג. לא מחמירים בתענית בכורות:

ההסבר האחרון הוא הפשוט ביותר. שיטה זו נובעת מתוך דברי הראב"ה לגבי תענית בכורות בגדול הבית שע"פ המדרש גם מתו (לא אותו המדרש שלמד ממנו האגודה), וז"ל:

והנהגין להתענות אפילו בוכרא לאימיה, כ"י כמו מעשה מכת הבכורות דמצרים. ומיהו גדול הבית לא דכולי האי לא מחמירינן. (ראב"ה, סדר ליל פסח, תקכה)

הראב"ה איננו מסביר מדוע, אך כותב, לגבי גדול הבית, כי לא מחמירים עד כדי כך שגם הם יצומו. המהרי"ל (ספר המהרי"ל, הלכות ערב פסח ד), בהתייחסו לנז"ב, מסביר כי "אולי שאר פו' [פוסקים, יפ"צ] חשבינהו כגדול בית". על מנת להסביר למה נשים לא מתענות ניתן בפשטות להסביר למה גדולי הבית אינם מתענים. הלבוש מביא סברא לשיטה זו:

ויש אומרים שאפילו הנקבות הבכורות מתענין, שגם בנקבות היתה המכה, ואין נוהגין כן. וכן גדולי הבית אין מתענין, אף על פי שגם בהם היתה המכה, לא נהגו

מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים, וז"ל:

"ואמרת אליו" תשובה נכונה, "כי בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים". וידוע דאיתא במפרשים שלכך הוצרך חזק יד מפני שגם ישראל לא היו זכאין לגאול אותן וכמו שטען שר המצריים לכך היה ההוצאה בחזק יד. ובזה מדויק שהאב משיב לבן כי בחזק יד הוציאנו דייקא, כלומר שאנחנו הזכרים הוצרכנו לחזק יד אבל הנקבות לא הוצרכו לחזק יד שעל פי הדין היו ראויין ליגאל משם, שהיו צדקניות, לכן אינם צריכין פדיון.

אם משווים בין מצוות פטר רחם לבין התענית, יש לשאול האם בכורים מאב צריכים להתענות. יכול להיות שאה"נ, המעשה רוקח סובר שבכור מאב לא מתענה. אך אם המעשה רוקח איננו פוסק ככה יש להבין מדוע בכור מאב יתענה, אך לא קדוש לכהן. ישנו מדרש שלישי שאומר שגם בכורים מאב מתו (פסיקתא רבתי יז), והם גם כן היו צריכים "חזק יד", ולכן גם בכורים מאב צריכים לצום. ניתן לתרץ בשלושה אופנים מדוע אם כך אין בכור מאב קדוש לכהן. ניתן לתרץ שהמדרש איננו המציאות ובמציאות באמת רק בכורות מאם מתו, ולכן התורה קבעה על דרך הפשט שרק בכור מאם, פטר רחם, קדוש לכהן. ניתן לתרץ ממה שכתב המהר"ש יפה (בפירושו על שמות רבה יח, ג) "ה' צוה להקדיש רק פטר רחם משום דניכרים טפי שהמה בכורים".

כח נראה כי אמור להיות אפילו בכור מאב, וכן גירסת הב"י וראו בפרישה שהגיה כן. אמנם ישנם המתרצים לשון זו ואכמ"ל.

ואידך כולי האי לא מחמירינן. והזכרים בתורה משמע כל הזכרים הבכורים. כמו כן, אפשר לומר כי התקבלות המנהג קיבעה את החיוב שבה (בלי נקבות) וכל הוספה לא יכולה להיות מחייבת.^ל

שיטת המהרי"ל:

כפי שכבר הוזכר, שיטת המהרי"ל שנויה במחלוקת. בש"ע, לאחר פסיקת מור"ם שאין המנהג שנק"ב מתענות, ישנן סוגריים בהם כתוב "מהרי"ל" (לא ברור ע"י מי נוספו הערות אלו). ישנה מחלוקת מהי שיטת המהרי"ל בנוגע לתענית נק"ב והאם באמת פסק כך, המחלוקת נסובה סביב שני פסקים שלו, הראשון בשו"ת והשני בספר המהרי"ל (מנהגים). וז"ל:

... [כחנים לויים] צריך טפי בכוריהם להתענות שלא נוכו עם המצרים ועדיין לא הוקדשו אז. אבל גדול הבית כתב ראבי"ה דכולי האי לא החמירו. אבל בכורות נקיבה כתב בספר אגודה דצריך וראייה מבתיה בת פרעה. וכן הנהיג מו' חמי' מהר"ם נויאמרק את בתו גרושה. (שו"ת המהרי"ל סימן יד)

וכתב באגודה אפילו בכורת אשה וראיה ממדרש דבת פרעה אהני לה זכות משה רבינו אלמא דגם הן היו באותו הנס ואולי שאר פוסקים חשבינהו להו כגדול הבית דלא צריך כדפי' ראבי"ה. (ספר מהרי"ל הל' ע"ד)

להחמיר כולי האי, מפני שעיקר המכה וההתראה הכתובה בפירוש בתורה לא היתה אלא על הבכורים זכרים. (לבוש תע, ס"א)

הלבוש טוען כי בתורה העיקר של המכה וההתראה על המכה היה על הגברים הזכרים, כל הפסוקים מזכירים רק את הבכורים הזכרים, וכן מצוות פטר רחם היא רק על הבכורים. ניתן להעתיק סיבה זאת גם לנק"ב ולכן לא מחמירים כולי האי.

סיבה נוספת ש"כולי האי לא מחמירינן" מועלית בבית יוסף. מרן דן בשאלה האם כשער"פ חל בשבת מקדימים את התענית ליום חמישי. הוא מביא מחלוקת בין תרומת הדשן (ח"א, קכו) והמהרי"ל (שו"ת מהרי"ל קנח) מצד אחד, שאומרים שיקדימו את הצום, לבין אביו של האגור, רבי יהודה לנדא.^{כט} האגור מסביר את סברת אביו, רבי יהודה לנדא, שלא להקדים אלא לבטל:

אלא שלא להתענות כל עיקר הואיל ונדרחה נדרחה מאחר שאינו אלא מנהג. (אגור, הלכות לישת מצה, תשעא.)

כלומר מכיוון שזהו רק מנהג, ראוי להקל בדיניו המסופקים. לכן "כולי האי לא מחמירינן", וגם נק"ב לא חייבות לצום.

קצת קשה על שני ההסברים למה דווקא נקבות מוחרגות, ולמה לא גם בכורים מאב, למשל. ניתן לענות על פי המשתמע מהלבוש שאכן התורה הדגישה את הבכורים הזכרים

כט מעניין שכן אביו של האגור היה דיין בבית דינו של המהרי"ל.

ל תשובה זו פותחת דיון רחב בדיני מנהגים, ואכמ"ל

לא עיין במאמרו של הראש"ל הרב יצחק נסים זצ"ל בספר "רבי יוסף קארו, עיונים ומחקרים במשנת מרן בעל ה"שלחן ערוך", ההגהות על שולחן ערוך, עמ' סד-פח.

של המהרי"ל. לענ"ד, מספר דרשות מהרי"ל ניתן להבין לשני הצדדים, אך מהשו"ת נראה ברור כי הוא פוסק שנקבות צריכות להתענות. ולאחר מכן, אציע עוד שתי דרכים להסביר את הרמ"א.

ספר המהרי"ל (מנהגים):

בספר המהרי"ל לשונו של המהרי"ל היא: "ואולי שאר פוסקים חשבינו כגדול בית", אמירה שיכולה להתפרש לשני צדדים: ניתן להבין כי המילה "אולי" מוסבת על סברת הפוסקים, ולדידו בכל מקרה כרוב הפוסקים בלי קשר לסברותיהם, ומצד שני, ניתן להבין כי לשון זו אינה מעידה שהוא פוסק נגד הדעה הקודמת, אלא להפך, לשון זו מעידה שהוא לא סבר כ"שאר פוסקים" שהרי העלה השערה לגבי סברתם, והעובדה שלא הביא סברה מעצמו לפסוק נגדה מראה כי לא זו הייתה דעתו.

שו"ת:

המהרי"ל בשו"ת פוסק את הראב"ה בלשון "אבל גדול הבית כתב הראב"ה". המילה "אבל" מוסבת כנגד הפסיקה הקודמת לגבי כהנים ולויים שחייבים להתענות. המהרי"ל ממשיך בלשון זו "אבל נקבות בכורות כתב בספר האגודה דצריך". המהרי"ל פוסק את הראב"ה (ספר מהרי"ל הל' ע"פ ו), ולכן כנראה גם כן פסק את האגודה, מכיוון שפוסק אותם באותה הצורה. המהרי"ל כותב "אבל" כדי שלא ילמדו מהפסק הקודם לעניין הבא. לכן אחרי שכותב כי לויים צריכים להתענות הוא כותב כי למרות זאת אין גדול בית צריך להתענות, ולמרות שהייתה הו"א לומר כי נקבות הן כגדול הבית, הן כן

נחלקו האחרונים בהבנת דבריו. רבי חיים בנבנישתי,¹³ מחבר ספר כנסת הגדולה, בספרו "פסח מעובין" (פסח מעובין, מא) כתב כי המהרי"ל פסק שנקבה מתענה. הוא הוסיף כי חלה טעות דפוס בש"ע והציון לדברי המהרי"ל אמור להיות מוסב למה שמרן מביא שיש אומרים שגם נק"ב צריכות להתענות. הוא מוסיף וכותב כי המנהג המקובל במקום מושבו הוא שנק"ב גם כן מתענות.

ה"ה חיד"א בברכי יוסף חולק על החב"ב בפסח מעובין. החיד"א טוען שהזות הסוגריים לא הגיונית שכן "אין דרך המציין להורות מקור דברי השו"ע". בנוסף, החיד"א מביא שבדרכי משה כתב מור"ם (רמ"א) בפירוש שנק"ב לא מתענות. הוא מרגיש כי הרב כנסת הגדולה לא ראה את הספר דרכי משה, ובלשונו הזהב "דבזמנו אסתתום דרכים דרכי משה ולא יצא לאור".

הרב חיד"א (בברכי יוסף שם) לא הסתפק בלהוכיח כי מור"ם הבין כך את המהרי"ל, אלא המשיך והסביר כי אכן המהרי"ל פסק שאין נק"ב מתענות בער"פ. הוא כותב כי בספר המהרי"ל, אחרי שהוא מציג את דברי האגודה כתב "ואולי שאר פוסקים חשבינו כגדול בית" ופסק בהמשך כי גדול בית אינו מתענה. הפסיקה של המהרי"ל היא כ"שאר פוסקים" שאין נק"ב צריכות להתענות. כמו כן, הוא כותב כי המהרי"ל בשו"ת מביא את הנהגת חמיו לשעבר, ומוכח שהמנהג הוא שלא נהגו נק"ב להתענות. בעצם, טענתו היא שהמהרי"ל מביא דעות מיעוט ע"מ לפסוק נגדן.

יש לדון בהסברים בכל אחד מהפסקים

יתענו. ולפי זה מור"ם מסתדר גם עם השו"ת ששם כתב שחמיו הנהיג את בתו להתענות ומשמע, לכאורה, שלא היה המנהג להתענות.¹⁷

הסברים נוספים לשיטת מור"ם:

עם כל הנאמר, ניתן להסביר את הסוגריים המופיעים אחרי פסקו של מור"ם בהם כתוב "מהרי"ל" בעוד שני אופנים. ניתן להסביר כי מור"ם פסק על בסיס הבנה אחת בספר המהרי"ל, וכך גם יובן מה שהב"ח כתב. מור"ם, בדרכי משה, משתמש בלשון: "דלא נהגו שהנקבות מתעניין... כמו שלא נהגו שגדול הבית מתענה". מלשונו נראה שהוא מבסס את דבריו על ספר מהרי"ל שאין נקבות צריכות להתענות. הב"ח, לעומת זאת, מאזכר רק את שו"ת המהרי"ל ומבין שהמהרי"ל פוסק שצריכות להתענות. וכך המחלוקת של הב"ח והרמ"א בפסק המהרי"ל איננה מחלוקת.

תשובה נוספת עלתה כששאלתי למור"ר הרב ברוך וינטרויב בעניין פסק מור"ם. הרב הציע שיכול להיות שמור"ם לא פסק על פי פסקו של המהרי"ל, אלא ע"פ המובא בפסקו של המהרי"ל. כלומר, מור"ם פסק ע"פ המסתתר בדברי המהרי"ל והוא שהמנהג המקובל הוא שנק"ב אינן מתענות. מור"ם כותב "אין המנהג כן", כלומר, הוא מסביר כי המנהג לא היה כך בימיו של המהרי"ל, ומתוך כך אין אנו נוהגים שבכורות נקבות

דעת מרן החיד"א:

מרן החיד"א פוסק, כאמור, בברכי יוסף שנק"ב לא מתענות, וכ"כ במחזיק ברכה (סי' עת סק"ב) וכן בשמחת הרגל (פיסקת "הם מה הוא אומר", דף מ"ב ע"ב). מצד שני בשו"ר ברכה (סק"א) כותב הרב חיד"א כי נקבות בכורות צריכות להתענות. ונראה ממבט ראשון שה"ח חיד"א חזר בו מפסקו שאין בכורות נקבות צריכות להתענות.

מרן הרב עובדיה פסק שאין נקבות צריכות להתענות, הוא מבסס את דבריו על החיד"א, וז"ל:

ומרן החיד"א בספר שמחת הרגל כתב, שהעיקר כמנהג שאין הנקבות בכורות מתענות בערב פסח. וכן כתב עוד במחזיק ברכה, שהמנהג כהרמ"א שאין הנקבות מתענות בערב פסח... ומנהג ישראל תורה היא... ולכן אין לזוז מדברי מרן החיד"א, שאין הבכורות נקבות מתענות. (יחזו דעת ח"ג כה)

לא ברור מדוע הגר"ע לא הביא את דברי מרן החיד"א בשו"ר ברכה (תע, סק"א), שם

לג וקשה עדיין מ"ש הרב חיד"א שהמהרי"ל הביא את שיטת חמיו מכיוון שהיא יוצאת דופן ואינה מקובלת. אך מסביר זה לא מוכרח, וכן במהדורת מכון ירושלים המו"ל מגיה ע"פ כתבי יד את המילה האחרונה ל"גרשתי" ע"פ כתבי יד "וכן הנהיג מו' חמיו" מהר"מ נויאמרק את בתו גרושתי". וכך המהרי"ל הביא את הנהגת גרושתו ע"פ מורו חמיו (לשעבר). גרסה נוספת בתשובה כותבת "מורי חמיו" משמע הוא מודיע בפשטות את הנהגת אשתו לשעבר שהיא אשתו הנוכחית של שואל השאלה. יש לציין כי ישנה גם גרסה בה נאמר שתשובה זו היא לאחיו ואז כל העניין מסתבך, ואפשר שאחיו נשא את אחות גרושתו.

לד ראו הערה לג.

כלומר, אמנם ראוי מתוך טעם הדין שיתענו נקבות בכורות, אך מפני שזהו המנהג בחלק מהמקומות – כל מקום כפי דרכו ומנהגו.

סיכום:

בחלקו הראשון של מאמר זה סקרנו את הרקע למנהג תענית בכורות בער"פ. כמו כן, דנו בירושלמי המזכיר, לכאורה, את המנהג. הגענו למסקנה כי בכל מקרה אין מנוס מלהכיר בכך שהמנהג היה קיים בתקופת התנאים, אך לא נפוץ. בחלקו השני של המאמר עסקנו בשני נושאים מרכזיים. תחילה שאלנו האם נקבות בכורות מתענות בתענית בכורות, ראינו שספר האנודה מוכיח מהמדרש שנשים חייבות להתענות. מור"ם בהנהגה פסק שאין חייבות והצגנו שש תשובות להסביר את הפסק: אין שם בכור לנקה (גר"א, משנ"ב וערוה"ש), ישנה מחלוקת מדרשים (רש"י), הנשים לא נגאלו בחזק יד (מעשה רוקח) ולא מחמירים במנהג זה עד כדי כך (ראבי"ה) והתשובה האחרונה מתפצלת לשתי הבנות – העיקר בדברי תורה על מכת בכורות הוא על זכרים (לבוש) ואינו אלא מנהג ומקילים (ב"י בשם אנור בשם אביו).

סוף דבר הכל נשמע, תענית בכורות היא מנהג, לכן נלע"ד שהרבה מרבתינו לא הביאו את תירוצם כסיבת הפסק, אלא כהצדקה למנהג הרווח. כלומר, יכול להיות

חזר בו החיד"א, כמו שהבין בדעתו רבי מנחם מרדכי¹⁶ בדברי מנחם (תע, הנב"י, א). ויכול להיות שהגר"ע הבין שדבריו של החיד"א בשו"ב אינם חזרה, שהרי מנהג ישראל תורה היא כפי שכותב. כנראה הרב עובדיה הבין את דברי מרן החיד"א בשו"ר ברכה כי עקרונית ראוי היה שהיו נוהגות להתענות. כמו שכתב בסוף הפסק:

ובפרט כיום שלא נהגו אף הבכורים להתענות בפועל, אלא פוטרם עצמם על ידי סעודת מצוה. ומכל מקום אם נקל לבכורה להשתתף בסעודת מצוה בערב פסח בלא טירחה יתירה, נכון וראוי לעשות כן. (שם)

כלומר, הרב עובדיה גם כן סבור שעקרונית ראוי שנק"ב יתענו. וכמו שנבחרים בכורים אינם מתענים אלא נפטרים בסעודת מצוה, ראוי, אם אין בכך מרחק, שגם נק"ב תשתתפה בסעודת מצוה.¹⁷ אך בפועל הן אינן חייבות.

ומסקנה זו מסתברת בדברי מרן החיד"א בשאלה שנשאל, וז"ל:

שורת הדין דאין הבכורות מתענות בע"פ כאשר יראה הרואה... יש מקום לומר דצריכות גם הבכורות להתענות בע"פ [ונהרא נהרא ופשטיה]. (טוב עין, סימן יח, אות פה, ד"ה סימן ע"ה)

לה **רבי מנחם מרדכי** היה אב בית דין ודרשן בעיר אדרינופולי במאה ה-י"ט. כתב מספר ספרים וביניהם "דברי מנחם" על הטור חלק אור"ח. במשך השנים התיידד עם רבי אברהם פלאגי וקיבל ממנו הסכמה על ספרו. לקראת סוף חיי עלה לארץ, ונלב"ע בעיה"ק ירושלים בט"ו בשבט בשנת ה'תרמ"ז (1887). לו מרן הרב עובדיה כתב שישתתפו בסעודת מצוה, ויכול שהתכוון שלא ישתתפו בסיום מסכת כפי שכותב מרן בתשובה מקבילה ביביע אומר (ח"ט קא): "אבל אנו נוהגים כד' החיד"א בספרו שמחת הרגל, שהעיקר כהמנהג שאין מתענות בע"פ וכן עיקר ובפרט כיום שהכל סומכים על סיום מסכת ואשה בעזרה מנין". נראה שטענתו היא שלא מצינו שנשים יעשו סיום ונגיע למצב שבו נשים יצטרכו להחמיר מהגברים ולהתענות, למרות שלא ברור בכלל שהן צריכות להתענות.

בהבנת דבריו. הצננו שיקולים לשני הצדדים בהבנת דברי המהרי"ל. לבסוף עסקנו בדעת מרן החיד"א ובפסקו של הרב עובדיה. הנענו למסקנה שכנראה הרב עובדיה הבין בדעת החיד"א שלכתחילה ראוי היה שנק"ב יתענו, אך "מנהג ישראל תורה היא", ולכן לא חייבות להתענות, אך ראוי שישתתפו בסעודת מצוה בערב **פסח**.

שהמנהג התקבל באופן מסוים (שנקבות לא מתענות) ורבותינו דרשו את פרטי המנהג ע"מ להצדיק את המנהג במקומם. לכן גם הרב עובדיה פוסק שנוהגים ע"פ המנהג, אך מהותית ראוי היה לשנות.

לאחר הצגת טעמי המנהג לפיו אין נק"ב מתענות, עסקנו בשיטת המהרי"ל. הצננו את דבריו והבאנו מחלוקת בין גדולי העולם

תפילת עננו לתענית בכורות

עננו אבינו עננו ביום צום התענית הזה על הנסים על הפורקן על הגבורות ועל התשועות ועל הנפלאות שעשית לאבותינו בימים האלה ובזמן הזה בהיות ישראל בארץ לא להם בארץ מצרים שדה צוען, ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרגו ה' כל בכור בארץ מצרים מבכור אדם ועד בכור בהמה והפלא ה' את מכותיו בין בכור בן השנואה לבין בכור בן האהובה ואך בכור אשר יבוכר לה' לא מת אחד, ועל כן אנחנו זוכים חלבינו ודמינו ביום צום התענית הזה, ואתה ברחמיך הרבים תחפזין בנו ותרצה ענות נפשינו אשר ברכינו כשלו מצום ובשרינו כחש משמן, ובכן יכשלו ויאבדו כל מבקשי נפשינו ואת הבכור בן השנואה קדמה פניו הכריעהו, ישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד, ואל תשחת עמך ונחלתך אשר פדית בגדלך אשר הוצאת ממצרים ביד חזקה, כי שחה לעפר נפשינו דבקה לארץ בשננו, ועתה ה' עד מתי כי נאמו גוים אבדה תקותם.

שובה ה' חלצה נפשינו והושיענו למען חסדך, וראה ופקוד עדת יעקב בנך בכורך וכימי צאתנו מארץ מצרים הראנו נפלאות, אנה ה' בעווד ישמח מלך ובישועתך מה יגל מאד, גדול כבודו בישועתך הוד והדר תשוה עליו כמו שהבטחת מפי בכורך כאמור אף אני בכור אתנהו עליון למלכי ארץ, והיה נא קרוב לישועתנו טרם נקרא אליך אתה תענה נדבר ואתה תשמע כדבר שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע כי אתה ה' פודה ומציל ועונה ומרחם בכל צרה וצוקה ברוך אתה ה' שומע תפלה.

